

ALLAH'IN KUDRETİ'NİN İNSAN FİİLLERİNE TAALLUK ALANI VE İMKÂNI (KÖTÜLÜK PROBLEMİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME)

THE CONCERN AND POSSIBILITY OF ALLAH'S POWER RELATED TO HUMAN ACTIONS
(A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EVIL PROBLEM)

SEYİTHAN CAN

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı
Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Kalam Department

seyithancan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2336-4179>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
29 Mayıs 2019	29 June 2019
Kabul Tarihi	Accepted
8 Ekim 2019	8 October 2019
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2019	30 December 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.571534	

ATIF/CITE AS:

Can, Seyithan, "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı Ve İmkâni (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)-The Concern and Possibility of Allah's Power Related to Human Actions (A Study Within The Framework of the Evil Problem)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 36 (Aralık-December 2019): 581-606.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. /
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)

The Concern and Possibility of Allah's Power related to Human Actions (A Study within the Framework of the Evil Problem)

Abstract

That the power attributed to God in the theologies which have faith in Him is defined as the authority has resulted in an idea that this area of power is infinite. This thought, which is dealt with from the point of view of God's absoluteness, has made the problem of evil, which is the most basic argument of atheists, an inconvenient issue before the theists in terms of functionality of God's power attribute. All people who have faith in God would adopt such a perception that "God has absolute attributes in every aspect. So He is omnipotent." The question "Then, why doesn't He intervene with the evil?" becomes a fundamental problem for both believers and non-believers.

Within the framework of the evil problem, this study seeks answers to the discussion of Allah's intervention to the Human acts within the scope of early kalam scholars' thoughts like Mu'tazila, Ashari and Mâtûrîdi. Examining the reflection of the absolute power to the universe in the context of the evil problem, it is seen that it acts in the perspective of absolute good God in Mu'tazila's theory of Aslah. At this point, it appears that the Ash'ari do not develop an absolute good God imagination, and they shaped God's relationship with the universe only by His absolute power. Although the Mâtûrîdis limit the power of Allah according to the will and desire of human beings within the framework of wise and dependent intervention approach, we can say that they are in a closer line to the Asharis in creating everything.

Keywords: Kalam, God, Power, Human Actions, Theodicy.

Summary

Today, people with the faith in Allah believe He is absolute in every aspect. At this point, the will and might attributes are considered attributes that represent absoluteness. However, this issue, important in terms of Allah's absoluteness, causes some problems for believers when Allah-human relationship is considered. The most noteworthy of these is the problem of evil, still an important issue today as throughout The historical process. Although it is said that it was Epicurus (d. 270 / BC) who first presented this problem as logical evidence, it is known that it was David Hume who explicitly expressed it. Although the problem of evil has been handled by Islamic philosophers, it

has not been as systematic as in the West. The Kalam scholars dealt with the problem rather within the framework of Allah's power attribute. In this sense, Allah's a power attribute is shaped in terms of human freedom, responsibility, destiny, good and evil in the context of its relationship with human acts. After the socio-political events in the history of Islam, the formation of Allah-human relationship on the concept of absolute Allah has caused different ideas to emerge in the context of Allah-human relationship, and resulted in the association of all kinds of negativity and human product phenomena with Allah's power. In this respect, for a true imagination of Allah, it is important to establish a true relationship between man and the universe with Allah's power. Looking at the Kalam schools, they all accept that Allah has power and they try to prove this power in different ways. For example, one of the most important scholars of Mu'tazilah, Qadî Abdulcebâr (d. 415/1025) states that the act which results from Allah signifies that He is Able. In addition, he tries to show that Allah is mighty by stating that the proofs that Allah is the Creator of the world signify that he is Able without any means. The most important point here is that he says Allah has the potential to be Mighty. We see that Mu'tazilah scholars handle the power of Almighty that Allah refers to Himself in the Holy Quran as a justification. Ash'arî says that it is not possible for the creator of the acts that appear regularly around us not to have power. Thus, he declares that created creatures signify that Allah is a mighty being. Mâturîdî considers all that exists from Allah as proof of His might. Looking at the Mâturîdî tradition, it is seen that they use a method similar to the methods of Ash'arism and Mu'tazilah. In general, this sect has based the existence of the universe on the fact that Allah is a mighty entity. As a result, the schools of Kalam have accepted that Allah has power and they have come together at a common point. But the question "is the domain of power an area of inclusiveness?" has led to the emergence of disputes among the theologians. Although the Mu'tazilah scholars accept the absoluteness of power, they prefer to limit it in the context of the principle of justice and they argue that it is preserved as related to might. Mu'tazilah scholars emphasize that Allah's might encompasses everything, but that this scope is in terms of the possibilities of acts. Therefore, they have removed the coverage of infinite power from the point of creation of acts. In this context, they have stated that Allah cannot be qualified for what people are capable of and the might of Allah will not be related to these acts. In this respect, the necessity of the Almighty God's absolute power to the universe has been abolished by the Mu'tazilah scholars. The school of Ash'arism argue that Allah has might and that absolute might has taken the

universe. The Ash'arî scholars agree that the absolute power of Allah is the only power that encompasses all creatures in terms of creation. According to the Ash'aris, Allah is the true creator and no one else is a partner in creation. In this respect, Allah's most powerful attribute is His power to create. Therefore, they stated that the voluntary acts of human beings are related to Allah's power and that no other power has any effect on human actions. In this sense, Ash'arians have evaluated Allah's power through its absoluteness. Unlike Mu'tazilah, they state that the power is related to persecution and it creates persecution. In this respect, the most important difference between Mu'tazilah and them seems to lie in the relationship between the creation of the persecution and the responsibility. Because unlike Mu'tazilahs, Ash'arians emphasize that the creation of the persecution by Allah does not mean that he is persecuting. Maturidism has stated that Allah's power is both absolute and principled. In this sense, He uses His power in a way that is compatible with His wisdom and His Highness. In the Mâturîdî tradition, the relationship between Allah and the universe has been handled within the framework of the attribute genesis as well as the power. In this context, Allah has both power and genesis attributes from all eternity. However, the power attribute is an attribute that makes something possible, whereas the genesis is the attribute that constitutes a certain thing from these possibilities. According to the Mâturîdîans, the genesis refers to creation from nothing in terms of everything. In this sense, it can be said that in this tradition, the idea that everything is constantly created by Allah is dominant. However, even if they say everything that exists in the universe is created by Allah, they go to a point of separation in human actions and they state that human acts are also formed according to the orientation of human might. Therefore, we see that Maturidians also limit the absolute power in the context of the universe.

Öz

Tanrı inancına sahip teolojilerde, O'na atfedilen kudretin yetkin olarak nitelendirilmesi, aynı zamanda bu kudretin etki ettiği alanın sınırsız olduğuna yönelik bir düşüncenin oluşmasına sebep olmuştur. Böyle bir düşünce her ne kadar Tanrı'nın mutlaklığı açısından ortaya konmuş olsa da, ateistlerin kötülük problemi çerçevesinde argüman olarak kullandıkları Mutlak kudretin işlevselliği hususu, teistler için ciddi bir problem oluşturmuştur. Çünkü Tanrı inancına sahip bütün insanlar; "Tanrı, her yönüyle mutlak sıfatlara sahiptir. Dolayısıyla O, her şeye gücü yetendir" anlayışını benimsemektedirler.

Ancak gücü yettiği halde neden kötülüğe engel olmuyor? sorusu, inanan ve inanmayan herkes için temel bir problem haline gelmektedir.

Bu çalışma günümüzde de hala güncelliğini koruyan kötülük problemi çerçevesinde, Allah'ın insan fiillerine müdahalesi tartışmalarına ilk dönem (Mutekaddimûn) Mu'tezile, Eş'arî ve Mâturîdî kelamcılarının görüşleri kapsamında cevap aramaktadır. Kötülük problemi çerçevesinde ele alındığında mutlak kudretin âleme taalluku konusunda Mutezile'nin, aslah teorisi kapsamında, mutlak iyi Tanrı düşüncesinden hareket ettiği görülmektedir. Eş'arî'ler Tanrı'nın âlemlerle ilişkisini, mutlak iyi Tanrı tasavvuru yerine sadece mutlak kudret anlayışı üzerinden açıkladıkları görülmektedir. Mâturîdîlerin, ise her ne kadar hikmetli ve bağımlı müdahale anlayışı çerçevesinde Allah'ın kudretini insanın azm ve isteğine göre sınırlandırsalar da mutlak kudretin her şeyi yaratması noktasında Eş'arîler'e daha yakın bir çizgide oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Allah, Kudret, İnsan Fiilleri, Teodise.

GİRİŞ

Günümüzde dünyanın birçok yerinde yaşanan insanlık dramları ve kötülükler, Tanrı'nın mutlak bilgi, irâde ve kudret sıfatlarının işlevselliğini, Tanrı-insan ilişkisi açısından müşkil bir mesele haline getirmiştir.¹ Çünkü Tanrı inancına sahip bütün insanlar, Tanrı'nın, her yönüyle mutlak sıfatlara sahip olduğu düşüncesini benimserler. Nitekim Müslümanlar açısından baktığında, Allah'ın mutlak kudrete sahip her şeye gücü yeten olduğuna dair birçok ayet bulunmaktadır. Mesela Kur'an-ı Kerim'in; "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin." (Ali İmran, 26) ayeti, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu açık bir şekilde beyan etmektedir.² Ancak teistlerin her yönüyle mutlak sıfatlara sahip Tanrı tasavvuruna karşılık, Tanrı'nın madem gücü yetiyor neden kötülüğü önlemiyor? Hem güçlü, hem de iyi ise, bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu?³ gibi sorular, Tanrı'ya yüklenen yetkin

¹ Necip Taylan, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 11/12(1997), 47-48; Fethi Kerim Kazanç, "Kelâmî Düşünce Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2008), 78; Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 27; Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001), 43.

² Taylan, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", 49.

³ Nurten Kiriş, "Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise", *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5(2008), 86; David Hume, *Din Üstüne*, trc. Mete Tuncay (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).

sifatların, insan fiilleri ile ilişkisi bakımından fonksiyonellik problemini beraberinde getirmiştir.⁴

İslam düşüncesine baktığımızda kötülük problemi, her ne kadar İslam filozofları tarafından ele alınmış olsa da Batıdaki kadar sistematik bir yapı arz etmediği görülmektedir.⁵ Kalam âlimleri ise konuyu Allah'ın kudretiyle birlikte ilmi, iradesi, adaleti, hikmeti ve lütfu açısından incelenmiştir. Ancak Allah'ın insanla ilişkisinde kudret sıfatının ön plana çıkarılması, insanın özgürlük ve sorumluluk sahibi olması, kader, hayır ve şer gibi konuların bu sıfat bağlamında tartışılmasına sebep olmuştur. Mutlak kâdir üzerinde şekillenen Tanrı tasavvuru aynı zamanda insanların düşündükleri her şeyi yapabilen, yapan, yapması gereken bir Tanrı algısının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu algı, her türlü olumsuzluğun ve insan ürünü olguların Allah'ın kudretiyle ilişkilendirilmesi neticesini doğurmuştur. Böylelikle insanın hayatında karşılaştığı her şeyin onun istediği gibi olmaması, 'Allah isteseydi yapardı' gibi bir düşünceye sebep olmuş ve insanlar isteklerinin olmamasını, Allah'ın istemesiyle alakalı olduğunu düşünmeye başlamışlardır.

Hayatlarında karşılaşabilecekleri her şeyi Allah'ın mutlak kudretine bağlayan insanlar, zamanla pasifize edilmiş bir yaşantıyı da benimsemeye meyilli olurlar. Başlarına bir felaket geldiğinde bu kötülüğün kendilerinden meydana geldiğini düşünmemeye ve bunları düzetme yönünde bir eylem gerçekleştirmemeye başlarlar. Çünkü onlar ne kadar çaba harcasalar da, Allah istemediği takdirde kendilerinin bir sonuca ulaşması mümkün değildir. Öte yandan bütün işlerini Allah'ın kudretine bağlamalarından dolayı istekleri meydana gelmediği zaman, sebebini Allah'a atfetmeye başlayarak, zamanla Allah ile aralarındaki duygusal ilişkinin zayıflamasına sebebiyet verirler. Dolayısıyla insanların zamanla kudret temelli otorite algısını mutlak kavramıyla sentezlemeleri, âleme müdahalesi bakımından yanlış bir Tanrı tasavvuru geliştirmelerine yol açmıştır.⁶ Bu bakımdan Tanrı'nın mutlak kudreti ile âlem arasındaki ilişki vuzuha kavuşturulmadığı sürece, Tanrı inancı üzerine kurulu teolojilerde insanların geliştirdikleri Tanrı tasavvuru, onların sosyo-politik ve kültürel ilişkilerini doğrudan etkileyecek ve mü'min inancını da tehdit edecek bir nitelik taşıyacaktır.⁷ Bu bakımdan Allah'ın kudretiyle, insan ve âlemle

⁴ Mevlüt Albayrak, "İkbalde Tanrı'nın Kudreti ve Kötülük Problemi," *Tasavuf İlimi ve Akademik Dergisi*, (2001), 185; Taylan, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", 49; William Hasker, "İnsanın Özgürlüğü ve Kötülük Problemi", trc. Fethullah Terkan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53/1 (2012), 184.

⁵ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 18.

⁶ Mehmet Evkuran, *Ahlak Hakikat ve Kimlik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 59.

⁷ Taylan, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", 49.

ilişkisinin doğru bir şekilde ortaya konulması, insanın oluşturacağı doğru bir Allah tasavvuru açısından önemlidir. Bu gayeye katkı sunmak amacıyla bu çalışmada kelâm ekollerinin (Mu'tezile, Eş'ârî, Mâtürîdî,) Allah'ın kudretinin insan fiilleriyle ilişkisini ve etkileşimini, mütekaddimûn dönemi kapsamında incelemeye çalıştık.

Mezheplerin görüşlerini ele alırken mezhebin genel kabulünden hareket etmeye gayret ettik. Bu noktada mezhep içerisinde ihtilaflar söz konusu olduğunda onlara da değinmeye çalıştık. Allah'ın sıfatlarıyla ilgili birçok makale olsa da çalışmamız, sadece Allah'ın mutlak kudret sıfatı ve bu sıfatın insan fiilleri ile ilişkisini, Mu'tezile, Eş'ârî ve Mâtürîdî ekolleri perspektifinde karşılaştırmalı olarak ele alması yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

1. KÖTÜLÜK PROBLEMİNİN TANRI'NİN MUTLAK KUDRETİYLE İLİŞKİSİ

Kötülük problemini, tarihsel süreçte ilk defa mantıksal bir kanıt olarak sunan kişinin Epicurus (ö. M.Ö/270) olduğu söylenir. Ancak problemi net bir şekilde ortaya koyan kişi, on sekizinci yüzyılda yaşamış olan filozof David Hume'dur.⁸ O, kötülük problemini Tanrı'nın iyi niyeti ve mutlak kudretinin taalluku bağlamında ele almış, iyi niyetli mutlak kudrete sahip bir Tanrı'nın kötülüğü engellemesi gerektiği yönünde bir iddiada bulunmuştur.⁹ Hume'un bu düşüncesi, ateistler için en temel argümanlardan birini oluşturmuştur. Kötülük sorunu genel olarak şu şekilde formüle edilir:

1. Eğer Tanrı varsa o zaman Tanrının özellikleri kötülüğün varlığıyla tutarlıdır.
2. Tanrının özellikleri kötülüğün varlığıyla tutarlı değildir.
3. O zaman Tanrı yoktur ve var olamaz.¹⁰

Burada sözü edilen temel özellikler mutlak iyi olma, mutlak kudretli ve mutlak bilgili olmadır. Tek Tanrılı dinler, Tanrı'nın mutlaklığı açısından O'nun bu üç özelliğe sahip olduğunu kabul ederler. Ancak böyle bir mutlak Tanrı tasavvuru, aynı zamanda inananlar için mantıksal bir zorluğa neden olmuştur. Çünkü bu üç özelliğe sahip olan Tanrı, kötülüğün varlığıyla nasıl bağdaştırılabilir? Dolayısıyla mutlak kudrete, iyiliğe ve bilgiye sahip bir Tanrı kavramının dünya üzerindeki acı ve çilelerin inkâr edilemez varlığına

⁸ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 11-12.

⁹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 12-13.

¹⁰ Victor J.Stenger, *Başarısız Hipotez Tanrı*, trc. Algan Sezgintüredi (İstanbul: Aylak Kitap, 2011), 191-192.

rağmen savunusu nasıl yapılmalıdır? sorusu cevap bulma noktasında önemini korumaktadır.¹¹ Özellikle bu noktada mutlak kudret, Tanrı'nın fiil yapma niteliği olması açısından daha da önem arz etmektedir. Dolayısıyla Mutlak kudretin, insan fiillerini kapsama ve onlara taalluk etmesi de zorunlu mudur? Yoksa her ne kadar mahiyeti noktasında mutlaklık ifade etse de, onun insan fiillerine taalluku noktasında bir sınırlılığı söz konusu mudur? sorularına verilecek cevaplar, cevapların Allah'ın mutlaklığı ile kötülüğün varlığı probleminde açıklayıcı bir nitelik taşıyarak, hem inanan hem de inanmayan insanların, Allah-insan ilişkisini, anlamlandırması hususunda katkı sağlayacağı gayet açıktır. Ancak Mutlak kudretin insan fiilleriyle ilişkisine geçmeden önce kelamcılarının kudretin tanım ve ispatı noktasındaki temellendirmelerini ortaya koymak konunun anlaşılması hususunda kolaylık sağlayacaktır.

2. KUDRETİN TANIMI VE İSPATI

"Ka-di-ra" fiilinden mastar olarak türetilen kudret kavramı, sözlükte; güç, güç yetirebilmek, bir işi ölçülü, planlı bir şekilde yapmak, planlamak, bir şeyin zamanı, ölçüsü, mekânı bir şeyin niteliğini, niceliğini, şeklini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak ve zenginlik gibi anlamlara gelir.¹²

Rağib el-İsfahânî (ö. 502/1108) kudret kavramının, Allah'a nispet edildiğinde "dilediğini eksiksiz ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapan" anlamına geldiğini belirtir.¹³ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, kudret nispet edildiği varlığa göre mahiyet kazanmaktadır. Allah'ın bir nitelemesi şeklinde ele alındığında mutlak anlamda sadece Allah'a izafe edilir ve ondan aczi nefyetmek için kullanılır.¹⁴ Çünkü Allah'tan başkası her ne kadar kudret sıfatıyla nitelense de başka bir yönden acz ile de nitelenebilmektedir.¹⁵

Kelam âlimleri, Allah'ın kudret sahibi olduğunu farklı yollarla ispatlamaya çalışmışlardır. Kâdî Abdulcebbar (ö. 415/1025), Allah'tan fiilin sadır

¹¹ Stenger, *Başarısız Hipotez Tanrı*, 192.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l Maarif, ts.), 7:3546; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 460; Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyunussud, (Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l İlmîyye 1998), 2:56 vd.; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 190; Bekir Topaloğlu, 'Kudret', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 26:317-318.

¹³ Râğib el-İsfahânî, *Mufredâtu-ft-Çarîbi'l-Kur'an* (ys. Mektebetu-Nizâr Mustafa el-Baz, ts.), 1:510 vd; Rağib el-İsfahânî, *Müfredât*, trc. Abdulkaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012),825.

¹⁴ İsfahânî, *Mufredâtu-ft-Çarîbi'l-Kur'an*, 1:510.

¹⁵ İsfahânî, *el-Mufredâtu fi Çarîbi'l-Kur'an*, 1:510-511.

olmasının, onun kâdir oluşuna delalet ettiğini belirtir.¹⁶ Meselâ Allah'ın âlemin yaratıcısı olduğuna işaret eden delillerin, onun vasıtasız olarak kâdir olduğuna delalet ettiğini ifade ederken, Allah'ın diğer sıfatlarının böyle olmadığı altını çizer.¹⁷ Bu bakımdan onun sıfatlarından istidlal ile bilinenlerin ilkinin kâdir sıfatı olduğunu ve Allah'ın diğer sıfatlarının bu sığata dayandığını vurgular.¹⁸ Ancak Kâdî Abdulcebbar, kudreti ispat etmek için her ne kadar fiilden hareketle bir temellendirme yapsa da, Allah'ın kudrete sahip oluşunu fiili yapma imkânı açısından ele alır. Çünkü ona göre, kudrete delalet eden, fiilin vukuu değil, fiilin imkânıdır. Zira fiil, imkân yoluyla değil de vacip yoluyla vuku bulursa, bu durum onun kâdir olduğuna delalet etmez. Bu anlamda ona göre söz konusu delalet iki esasa dayanmaktadır. Birincisi Allah'tan fiilin mümkün oluşu, ikincisi de fiilin mümkün oluşunun O'nun kâdir olduğuna delalet edişidir. Dolayısıyla yüce Allah'ın âlemi yaratması değil, yaratma potansiyeline sahip olması onun kâdir oluşuna delalet eder.¹⁹ Öte yandan Mu'tezile, "Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye yahut sizi birbirinize karıştırıp bazısına diğerlerinin acısını da tattırmaya kâdirdir" (Enam 6/65) ayetinden yola çıkarak, Allah'ın kendisine kâdir ismi verdiğini dolayısıyla kâdir olduğunu belirtmiştir.²⁰

Eş'arîlik ekolü de, Allah'ın kudret sahibi bir varlık olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu noktada Eş'arî (ö. 324/935), insanın yaratılışındaki ölçü ve mükemmelliğin ancak hikmet ve ilim sahibi bir varlık tarafından yapılabileceğini söyleyen Eş'arî, hikmet sonucu ortaya çıkan eserlerin yaratıcısının da kudret sahibi olması gerektiğini ifade eder.²¹ Çünkü var olan eserlerin kudret sahibi olmayan bir varlık tarafından yaratılmasının mümkün olduğu düşünülürse, o zaman aciz durumda olan insanlardan da benzeri fiillerin meydana gelebileceğini söyleme gibi bir imkânın olabileceğini söyler. Eş'arî, böyle bir durumun olmayacağını açık olduğunu belirtmiş ve yaratılmış varlıkla-

¹⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muhtasâr fi Usûli'd-Dîn*, trc. Hulusi Arslan (Malatya: Endülüs Yayınları, 2007), 44.

¹⁷ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1997), 151.

¹⁸ Kâdî Abdulcebbar, *Kitâbu'l-Mecmu' fi'l-Muhît bi't-Teklîf*, thk. Join Yusuf (Beyrut: Mektebetü'l-Kâsulikiyye, Beyrut 1965), I:103; Hulusi Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkilemişi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 102.

¹⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 151.

²⁰ Ebu Said Abdurrahman en-Nisâburî, *el-Ğunye fi Usûli'd-Dîn*, thk. İmaduddin, Ahmed Haydar (Lübnan: Müessestu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1987), 85.

²¹ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lüma' fi reddi ale Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, thk. Hammud Ğuraba (Beyrut: Matbaâtu Muîne, 1955), 25.

rın Allah'ın kudret sahibi bir varlık olduğuna delalet ettiğini beyan etmiştir.²² Böylelikle Eş'arîler'e göre, kudret olmadan hâdislerin (sonradan yaratılan varlıkların) yaratılması düşünülemez.²³ Ayrıca âlemin içinde insanı hayrete düşüren olayların, sağlam, tertipli ve düzenli fiillerin mevcut olması,²⁴ bunların Allah'ın fiillerinin sonucu olduğunu, Allah'tan bir fiilin meydana gelmesinin de onun kudretinin bir delili olduğunu belirtmişlerdir.²⁵

Mâturîdî de, Allah'tan var olan şeylerin hepsini O'nun kudretinin var olduğunun ispatı olarak telakki eder.²⁶ Mâturîdî geleneğinden Ebu Seleme, mutlak kudretin ispatı için Eş'arî ve Kâdî Abdulcebbar'ın yöntemlerine yakın bir yöntem kullanır. Ona göre, âlemin varlığı ilk etapta Allah'ın kâdir olduğunu, kâdir olması da kudret sahibi bir varlık olduğunu gösterir.²⁷ Çünkü âlemin yaratılışı ile birlikte düzeni, işleyişi, alternatif üretme ve seçme hürriyetinin olması, Allah'ın kâdir olmasını gerektirmektedir. Pezdevî (ö. 482/1089), sıfatların biri olmaksızın diğerlerini düşünmenin mümkün olmadığını belirtir. Yani kudretsiz ilim, hayatsız kudret sıfatlarını düşünmek mümkün değildir.²⁸ Bu anlamıyla Allah'ın kudret sıfatı olmaksızın diğer sıfatlarının varlığını düşünmenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu hususta Neseî (ö. 508/1115), tabiatın sahip olduğu düzeni koruduğunu, hâlbuki kudretten yoksun olan bir varlığın yaratıp yönettiği bir tabiatın dengesiz ve düzensiz olacağını vurgular.²⁹ Bu bakımdan Allah'ın kudreti olmasaydı bu eşsiz âlemi yaratması, düzenini ve işleyişini sağlaması tasavvur edilemezdi. Binaenaleyh

²² Eş'arî, *Kitâbu'l-Lüma*, 25-26; Ebu feth Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Menha (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 1:106-107;

²³ Eb'ul-Meâlî el-Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizamiyye fi Arkâni'l-İslâmiyye*, thk. Ahmed Hicazi es-Sekka (Kahire: Mektebetü Külliyyetü'l-Ezheriyye, 1978), 24.

²⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, thk. İbrahim Ağâh Çubukçu, Hüseyin Atay (Ankara: Nur Yayınları 1961), 80.

²⁵ Abdulkâhir Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, thk. Ahmed Şemseddin (Lübnan: nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 100; Ebu'l-Meâlî Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizamiyye fi Arkâni'l-İslâmiyye*, thk. Ahmed Hicazi es-Sekka (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyetü'l-Ezheriyye, 1978), 24.

²⁶ Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruci (İstanbul: Dâru's-Sâdır, Lübnan, Mektebetü'l-İrşâd, 2001), 109.

²⁷ Ebu Seleme Semerkandî, *Cümelu Usûlu'd-Dîn*, thk. trc. Ahmet Saim Kılavuz (İstanbul: Emek Matbaacılık, 1989), 45; Neseî, *Kitâbu't-Tevhîd Li Kavâidi't-Tevhîd*, 167-168.

²⁸ Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, thk. Hans Peter Lans, Ahmed Hicazi es-Sekka (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Turasi 2003), 46; Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Kitâbu't-Tevhîd Li Kavâidi't-Tevhîd*, thk. Muhammed Cevheri, Cibullah Hasan Ahmed (Mısır: Dâu't-Tabâati, 1986), 167-168.

²⁹ Neseî, *Kitâbu't-Tevhîd Li Kavâidi't-Tevhîd*, 166.

kudretten yoksun bir yaratıcının herhangi bir şeyin hem kendisine hem de zıddına hâkim olup tasarruf edemeyeceğini belirtir.

Netice itibariyle üç kelam ekolü de, Allah'ın kudrete sahip olduğunu, kudretinin bir eseri olarak kabul ettikleri yaratılmış olan âlemden yola çıkarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Dolayısıyla onlar, kudretin yaratma alanını aynı zamanda onun etki ettiği alan olarak kabul etmektedir. Ancak kudretin etki alanı kapsayıcılık alanı mıdır? sorusu kelamcılar arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyleki Tanrı-insan ilişkisi hakkındaki en önemli ayrılıkların da bu noktada ortaya çıktığı görülmektedir.

3. KUDRETİN TAALLUKUNA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Bu başlık altında ele alınmak istenen en önemli problem, Allah'ın kudretinin varlıkların tamamına taalluk edip etmediğidir. Bu noktada Kelamcılar, sergiledikleri farklı yaklaşımlar incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Mutlak Kudretin Taalluku İtibariyle Mukayyet Olduğunu Savunan Görüş

Kudretin taalluku itibariyle mukayyet olduğunu savunanlar Mu'tezile âlimleridir. Mu'tezile âlimleri, Allah'ın kudretini adalet ilkesi bağlamında sınırlandırmayı tercih etmişlerdir. Ancak bu sınırlılığın mahiyet yönüyle değil de taalluk yönüyle olduğunu belirtmemiz yerinde olacaktır. Çünkü âlimlerin sınırlandırdıkları şey sıfattır ve sıfat ilişkisel bir anlam barındırır. Dolayısıyla başlığımızdaki sınırsız kudretten kastımız; Allah'ın kudretinin mahiyeti mukayyetten kastımız ise, onun kudretinin taalluk ettiği şey olarak yaratma fiilidir. Zaten mukayyet lafızlar; delâleti vasıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olan kavramlardır.³⁰ Bu bakımdan başlıkta kullandığımız sınırsız ve mukayyet kavramlarının aynı şeye delalet etmediğini söyleyebiliriz.

Mu'tezile, Allah'ın zatından ayrı bir kudret sıfatına sahip olmadığını düşündüğü için kudretinin âleme ve insan fiillerine doğrudan taallukunun da söz konusu olamayacağını belirtir. Bu bakımdan onlar, Eş'arîler'de olduğu gibi Allah'ın ezeli kudretinin taallukunu fiili sıfatlar çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır.³¹ Fiili sıfatları; Allah'ta olmamaları düşünülmeyen ancak sürekli olmaları da gerekmeyen sıfatlar şeklinde tanımlayan³² Mu'tezile, kudreti fiillere yönelik imkânlar olarak ele almaktadır. Bu bakımdan Allah'ın, taalluk eden her bir fiili sıfatı için, kâdir olması gerektiğini vurgulamıştır.

³⁰ Koca, "Mutlak", 3:402.

³¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 490.

³² Neseî, *Tabsiratu'l-Edille*, 1:495-496.

Örneğin kelâmullah Allah'ta kelâm kudretinin bulunmasıdır. Bu anlamıyla Allah, zatıyla kaim bir kavil ile değil söz söyleme kudretiyle söz söyleyendir. O'nun varlığının başlangıcı olan her şey zat ile kâim olup muhdes olmayan bir kudretle hâdistir.³³ Çünkü Mu'tezile, Allah'ın kâdir olmasının tecelli ettiği ilk varlık alanının âlem olduğunu ve âlemin muhdes olduğunu, dolayısıyla fiillerin de her ne kadar köken ve kaynak itibarıyla ezeli ilahi kudrete dayanıyor olsalar da, yaratılmış âlem ile ilişkili oldukları için sonlu olduklarını vurgulamışlardır. Bu noktada Mu'tezile'de en önemli ayırım noktası, Allah'ın zatı gereği kâdir olması, buna karşılık fiilin ezeli olmaması, aksine yaratılmış olmasıdır. Dolayısıyla onlar, Allah'ın ezelde kâdir, semi ve basir olduğunu ancak Allah'ın ezelde yaratan, rızık veren, musavvir, öldüren ve diriltten olmadığını belirtirler. Çünkü onlar birincileri zatî sıfatlardan kabul ederlerken ikincileri fiili sıfatlar olarak ele alırlar.³⁴ Bu bakımdan fiili sıfatlar, âlem ile Allah arasında ortak bir alanı teşkil etmektedir.³⁵

Mu'tezile ekolü Allah'ın, varlık türlerinin bütün cinslerine sınırsız bir şekilde kâdir olduğunu, onun kâdir oluşuna dair şeylerin ne cins ne de konu olarak sınırlandırılmayacağını belirtir.³⁶ Çünkü onlara göre kudrete konu olan şeyleri cins ve sayı bakımından sınırlandıran husus kudretin kendisidir. Allah da bu sığata zatı dolayısıyla ezelde sahip olduğu için onun kâdir oluşuna konu olan şeylerin sınırlandırılmaması gerektiğini belirtirler. Ayrıca onlar, makdurun olabilmesi için onun herhangi bir varlığın kudretinin kapsamında olması gerektiğini vurgularlar. Bu bakımdan makdurların cinslerinin ya insanın kudretine konu olan şeylerden ya da Allah'ın kâdir oluşuna konu olan şeylerden olmaları gerektiğini, aksi takdirde bunların makdur olmaktan çıkacağını beyan ederler. Mu'tezile'ye göre şayet bunlar insanın kudretinin dâhilinde iseler, o zaman haydi haydi Allah'ın bunlara kâdir olması gerekir. Çünkü onlara göre varlıklara kâdir olmak noktasında O'nun hali insanın halini de kapsayan bir yapıya sahiptir.³⁷

Mu'tezile'de mutlak kâdir, her ne kadar ilahi fiillerle ilgili olarak sonsuz imkânlar ima etse de, bu imkânların bütününe gerçekleşmesi, yani imkân halinden fiil haline dönüşmesi zorunlu ya da kaçınılmaz değildir. Çünkü Mu'tezile'ye göre kâdir olma, bir taraftan bil-fiil olarak gerçekleşmiş fiil

³³ Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, thk. Muhammed Yusuf Musa (Mısır: Mektebetü'l-Hancı 1950), 101.

³⁴ Neseî, *Tabsiratu'l-Edille*, 1:495.

³⁵ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Kutsal Metin Otorite ve Hakikat*, 96-97.

³⁶ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 155.

³⁷ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 155-156.

şeklinde, diğer taraftan da teorik olarak gerçekleştirilebilir olan imkânlar toplamı şeklinde düşünülmüş ve âlimler tarafından 'Allah'ın kâdir oluşunun kapsamında olan her şeyin illa vuku bulması zorunlu değildir' şeklinde bir kaide ile temellendirilmiştir. Bu bakımdan Mu'tezile âlimleri, her ne kadar Allah'ın kâdir olmasının her şeyi kapsadığını söylemişlerse de, bu kapsamanın fiilin meydana gelmesi noktasında değil de, fiilin meydana gelebilmesi açısından imkân dâhilinde olduğunu vurgularlar.³⁸ Dolayısıyla Mu'tezile, kâdirin kapsamında alanını, fiillerin yaratılması noktasından çıkarmaktadır. Çünkü onlar, fiilin meydana gelmesini kâdir-makdur ilişkisi bağlamında ele almışlardır. Bir makdurun ancak kendi kâdiri tarafından meydana getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Böylece onlar iki kâdir için bir makdurun bulunmasının imkânsız olduğunu,³⁹ insanların güç yetirdiği şeyin, Allah'ın kudret ile vasıflanamayacağını ve bu fiillere Allah'ın kudretinin taalluk etmeyeceğini belirtmişlerdir.⁴⁰ Mu'tezile âlimleri bu düşünceleriyle, fiillerin meydana gelmesi noktasında mutlak kâdir olan Allah ile hâdis bir kudretle kâdir olan insanın makdurlarını birbirinden ayırmışlar. Bu bakımdan Allah, kulları için mü'min olacakları bir iman, kâfir olacakları bir küfür, asi olacakları bir isyan ve müktesip olacakları bir kesb yaratma kudretiyle vasıflanamaz.⁴¹

Allah'ın kâdir oluşunun taalluku konusunda Mu'tezilî âlimlerin farklı düşünceler ortaya koyduklarını görmekteyiz. Mesela Mu'tezilî âlimlerin çoğunluğu, Allah'ın arzaları yaratmaya ve meydana getirmeye kâdir olduğunu belirtmişlerse de Muammer (ö. 215/830) ve taraftarları Allah'ın kâdir olmasının, arzulara taallukunun söz konusu olmayacağını ve onun arzuları yaratmaya güç yetirmekle vasıflanamayacağını iddia etmişlerdir. Muammer'e göre Allah, sadece cevherlere kâdir olmakla vasıflanabilir. Bu anlamıyla O, hayat, ölüm, sıhhat, hastalık, kuvvet, acz, renk, tat ve koku gibi şeyleri yaratmamıştır.⁴² Mu'tezile âlimlerinin genelinden farklı düşünen diğer bir isim de Esvarî (ö. 240/854)'dir. Esvarî ve ona tabi olanlar, 'Allah, ancak yapacağını bildiği şeyleri yapmaya kâdirdir, yapmayacağını bildiği veya bizzat, yapmayacağını bildirdiği şeyleri yapmaya kâdir değildir' düşüncesini benimseyerek Mu'tezilî

³⁸ Kudbeddin en-Nisaburi el-Makrî, *el-Mucemu'l-Mevdû l'il-Mustalahâtî'l-Kelâmiyye*, thk. Cafer es-Subhani, Muhammed Yezid Fadıl, (İran: Müessesetü'l-İmam es-Sadık Li't-tahkik ve't-Te'lif 1993), 109.

³⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 549.

⁴⁰ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 231-232; Hulusi Arslan, "Mu'tezilî Düşüncede İlahi Fiil-İnsanî Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6/16(2003), 63-64.

⁴¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 550; Abdullah, *Bâkılânî ve Ârâuhul-İ'tikâdiyye*, 115 vd.

⁴² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 548-549; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 151.

âlimlerin benimsedikleri genel düşünceye muhalif olmuşlardır.⁴³ Öte yandan Mu'tezile âlimlerinden farklı olarak Nazzâm (ö. 231/845) ve Câhız'ın (ö. 255/869) Allah'ın adaletinden hareketle onun kâdir olmasını sınırlandırdığını, Allah'ın kötülük ve günahı yaratmaya kâdir olmadığını, Allah'ın ancak iyi ve güzel olan şeyleri yapmaya ezeli olarak kâdir olduğunu söylemişlerdir.⁴⁴ Buna ek olarak Nazzâm, aslah teorisi kapsamında Allah'ın kullarına, onların iyilikleri dışında bir şey yapmaya, cennet nimetlerini bir zerre olsun eksiltmeye kâdir olma ile vasıflanmayacağını iddia eder.⁴⁵ Çünkü o, Allah'ın onlara verdiği nimetlerin iyilik olduğunu ve iyilikten bir şeyi azaltmanın, zulüm olacağını belirtir. Aynı şekilde Allah'ın cehennem halkının azabını bir zerre bile artırmaya veya azaltmaya, cennet halkından birini cennetten çıkarmaya ve cehennem ehlinden olmayan birini de cehenneme sokmaya kâdir olmakla vasıflanmayacağını ifade eder.⁴⁶ Hatta ona göre, Allah bir kişinin iyiliğine olduğu takdirde, gören bir kimseyi kör, sağlıklı birini hasta ve zengin bir kişiyi de fakir kılmaya kâdir değildir. Aynı şekilde onun hastalık, bela ve fakirliğin onların faydasına olduğunu bildiği takdirde, fakir bir kimseyi zengin veya hastalıklı bir kimseyi sağlıklı kılmaya gücü yetmez.⁴⁷ Ancak her ne kadar Nazzâm Allah'ın adaleti için onun kudretini sınırlasa da Mu'tezilî âlimlerin çoğu bu görüşe karşı çıkmışlardır. Onlar, Allah'ın mutlaklığına zarar vermek için O'nu kâdir olamama durumu yerine, kâdir olup yapmama anlayışını benimsemişlerdir. Yani onlar Allah'ın şer ve masiyetleri yaratmaya kâdir olduğunu, ancak çirkin oldukları için bu şeyleri yaratmadığını iddia etmiştir.⁴⁸

Bu anlamıyla Mu'tezile, 'Allah kâdirdir' sözünün doğru olduğunu, fakat 'Allah başkasının zulmüne, imanına ve küfrüne kâdirdir' sözünün hatalı olduğunu belirtir. Böylece Allah'ın zulme kâdir olduğunu, ancak zulmetmeye kâdir olmadığını iddia eder.⁴⁹ Örneğin Ebû'l Huzeyl (ö. 235/849), 'Allah zulme, zorbalığa, yalana, zorbalık yapmaya, zulmetmeye ve yalan söylemeye kâdirdir, Fakat hikmet ve rahmetinden dolayı bunu yapmaz' diyerek, O'nun bunlardan herhangi birini 'yapması imkânsızdır' düşüncesinden uzak dur-

⁴³ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 335.

⁴⁴ Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*, 130-131.

⁴⁵ Atif İrakî, *Aslu'l-Adl İnde'l-Mu'tezile* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyî, 1993), 73.

⁴⁶ Abdülhadi Ebu Ridde, *Min Şuyuhi'l-Mu'tezile İbrahim Seyyar en-Nazzâm Arâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye* (Kahire: Dâru'n-Nedim İis'Sahâfeti ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1989), 89; Hannan Salim Mansur, *en-Nazzâm Arâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye* (Mısır: Camietu Ayn Şems 1990), 77-78; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 133; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1:68.

⁴⁷ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 134.

⁴⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1:67.

⁴⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 552-553.

muştur.⁵⁰ Hatta Mu'tezile âlimleri, 'bir şeyi yapabilme gücü, o şeyin zıddını da yapabilme gücünün bulunmasını gerektirir' düşüncesinden hareketle, Nazzâm eğer Allah'ın zulme ve yalana muktedir olmadığını söylerse, bu durumda onun doğruluk ve adalete de gücünün yetmeyeceğini söylemek zorunda olduğunu ifade ederler.⁵¹

Allah'ın her şeyi yarattığını söyleyen Eş'arîler'in karşısında duran Mu'tezile'nin, Allah zulüm ve adaletsizlik dâhil her şeyi yaratır düşüncesini benimsemesi, Eş'arî düşüncüyü kabul anlamına gelecektir. Bundan dolayı onların geneli (Muammer, Esvari, Cahız, Nazzam hariç) her ne kadar Allah'ın kâdir oluşunun her şeyi kapsadığını savunsalar da her şeyi yaratması gibi bir zorunluluğunun söz konusu olmadığını altını çizerek. Zaten onların kudreti zatî bir potansiyel olarak ele almaları bunun göstergesi olarak ele alınabilir. Mu'tezile'nin ortaya koyduğu bu düşünce, Allah'ın fail-i muhtar oluşu açısından kabul edilebilir bir yapıdadır. Çünkü Tanrılık sürekli yapan bir vasfa sahip olmaktan çok istediği zaman istediğini yapan bir nitelikte telakki edilmiştir.

3.2. Mutlak Kudretin Taalluku İtibariyle Mutlak Olduğunu Savunan Görüş

Kur'an ve hâdis metinlerinin yorumunda önemli bir yere sahip olan 'mutlak' lafzı; delâletinin vasıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmamış olduğunu belirten bir kavramdır.⁵² Bu anlamıyla mutlak Allah tasavvuru da, O'nun sıfatları da dâhil her yönüyle vasıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmamış olan demektir. Allah'ın mutlaklığından yola çıkarak onun kudret sıfatının da taalluku itibariyle mutlak olduğunu söyleyen ilk kişinin Cehm b. Safvan (ö. 128/745) olduğu ifade edilmiştir.⁵³ Ancak her ne kadar ilk fikirler Cehm'den çıkmış olsa da bu düşüncesinin savunucusu Eş'arîlik ekolü olmuştur. Bu bakımdan Allah'ın kudretinin olduğunu, onun mutlak olduğunu ve mutlak kudretin âleme taallukunu Eş'arîlik ekolü üzerinden ortaya koymak uygun olacaktır.

Allah-âlem ilişkisini mutlak kudret çerçevesinde ele alan Eş'arîler, âlemde var olan her şeyin Allah'ın kudret sıfatına raci olduğunu belirtmiş ve kudretin var olan her şeye taalluk ettiğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla

⁵⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 555.

⁵¹ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 134.

⁵² Ferhat Koca, "Mutlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 3:402.

⁵³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1:98.

Allah'ın kudretinin hareketlere, sükûna, renklere, hayata, ölüme, sağlığa, hastalığa ve diğer arazlara taalluk ettiğini ve Allah'ın bunlara kâdir olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁴ Onlar, ezeli ve mutlak olan kudret sıfatının âleme taalluku konusunda ezeli ve hâdis olarak iki yönlü bir bakış açısı sergilemişler. Bu anlamıyla kudret sıfatının ezeli taallukunu, Allah'tan başka her şeyin var olma kabiliyeti kazanması şeklinde ele alırlar.⁵⁵ Yani ezeli kudret, Allah'a nispet edilen, yaratıcı olan kudrettir. Hâdis kudret ise mahlûkata taalluk eden kudrettir.⁵⁶ Bu noktada Eş'arîler, kudretin taalluk ettiği hâdisin yaratılmasına da fiili sıfatlar diyerek⁵⁷ onları; halk, adl, ihsan, sevap, ikab vb. bütün sıfatlar diye tanımlamışlardır.⁵⁸

Eş'arîler, fiili sıfatların, Allah'ın kudret sıfatının taalluku itibariyle sonsuz olmasından dolayı sayılarının olmadığını ifade etmişlerdir. Örneğin Allah'ın kudret sıfatı, bir çekirdeğin açılmasında etkili olurken Fettâh, hayat bahşederken Muhyî, canlılara rızık verirken Rezzâk olmaktadır. Allah'a nispet edilen bu sıfatlar, kudret sıfatının hâdis bir taalluku olarak kâinat ve mahlûkatin yaratılması ile açığa çıktıkları için, Eş'arîler'e göre Allah'ın zatından başka olup hâdistirler. Bundan dolayı Allah için ezelde Rezzâk, Muhyî, Fettâh denilmesini uygun görmezler.⁵⁹ Eş'arîler'in özellikle kudret sıfatının taalluk ettiği şeyi hâdis olarak ele almaları, Allah ile beraber başka varlıkların kadim sifata sahip olabileceği (Teaddud-i Kudema) endişesinden kaynaklanır. Bundan dolayı onlar, ezeli kudretin hâdise taallukunu kabul etmekle beraber, fiilin ezeli olma imkânını kabul etmezler.

Eş'arî âlimleri, Allah'ın mutlak kudretinin, yaratma açısından bütün yaratıkları kapsayan tek kudret olduğu hususunda birleşmişlerdir. Bu anlamda Kerrâmiye'nin; 'Allah ancak kendi zatına ait olan yaratıklar üzerinde kâdirdir, âlemde var olan yaratıklar üzerinde kudreti ile değil, sözleri ile taalluk ederek onları yaratmaktadır' düşüncesine karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde Mu'tezile'nin Basra ekolünün 'Allah kullarının ve diğer canlıların yarattıkları şeyler üzerinde kâdir değildir' şeklindeki düşüncelerinin de yanlış olduğunu

⁵⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 549; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 220.

⁵⁵ Aydın, *İslam Düşüncesi* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016), 2:72.

⁵⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkılânî, *Kitâbu Temhîdî'l-Evâilî ve Telhîsî'd-Delâil*. thk. Şeyh İmaduddin Ahmed Haydar (Lübnan: Müessesetu'l- Kutubi's-Sekâfiyye, 1987), 323 vd.

⁵⁷ Anonim, *Hevâmiş Alâ Akidetü'n-Nizâmiyye Li İmâmî'l-Haremeyn el-Cüveynî* (Kahire: Dâru't-Tebâati'l-Muhammediyye 1984), 214.

⁵⁸ Bâkılânî, *Kitâbu't-Temhîd*, 298-299; Bâkılânî, *el-İnsâf*, 25.

⁵⁹ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mücerredü-Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Danyal Gimaret, (Beirut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 50 vd.

vurgulamışlardır.⁶⁰ Eş'arîler'e göre gerçek yaratıcı Allah olup yaratmada bir başkası ona ortak değildir. Bu bakımdan Allah'ın en özel vasfı yaratma hususundaki kudretidir.⁶¹ Dolayısıyla insanın ihtiyari fiillerinin de Allah'ın kudretine taalluk ettiğini ve insanın fiillerine bu kudretten başka herhangi bir kudretin etkisinin söz konusu olmadığını belirtmişlerdir.⁶²

Allah'ın hiçbir şekilde zulme kudretinin taalluk etmediğini söyleyen Mu'tezile'ye karşılık Eş'arîler, Allah'ın kudretinin mutlak ile mevsuf olması hasebiyle zulme de taalluk edebileceğini söylerler.⁶³ Ancak Allah'ın kudretinin zulüm olan bir fiile taalluk etmesini Allah'ı değil, Allah'ın kudretinin fiiline taalluk ettiği kişiyi zalim kılacağını belirtirler. Mesela hareket halinde olan birinin hareketi Allah'ın kudretine taalluk eder ancak o hareketle, başkası hareket halinde olur veya hareket onun olur. Ayrıca Mu'tezile âlimlerinden Muhammer'in aksine onlar, Allah'ın mutlak kudretinin sükûna, renklere, hayata, ölüme, sağlığa, hastalığa, kullarına sevap ve ceza ile karşılık vermeye, onlara başlangıç itibariyle ihsan, kerem ve lütuflarda bulunmaya ve diğer tüm arzulara taalluk ettiğini vurgularlar.⁶⁴

Eş'arî geleneği, Allah'ın meydana gelmeyeceğini bildiği hâdislere kudretinin taalluk etmeyeceğini söyleyen Mu'tezile'ye karşı çıkmış ve Allah'ın mutlak kudretinin, Allah'ın meydana gelmeyeceğini bildiği hâdislere de taalluk ettiğini belirtmiştir.⁶⁵ Esasen onlar, gerçekleşmeyeceği malum olan bir şeyin Allah'ın makduru olmasını, o şeyin Allah'ın kudreti dâhilinde mümkün olması şeklinde ele almışlardır. Çünkü Allah'ın vuku bulmayacağını bildiği şeyin de meydana gelmeyeceğini vurgulamışlardır.⁶⁶ Mesela Allah'ın şu anda gerçekleşmeyeceğini bildiği halde kıyameti hemen şimdi koparmasını, Allah'ın makduru şeklinde tasavvur etmişlerdir.⁶⁷

Bu anlamda Eş'arîler, "O, her şeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 2/29) ayetinin Allah'ın bilmediği hiçbir malumun bulunmadığına delalet ettiğini ve bunu Mu'tezile'nin de kabul ettiğini belirtirler. "Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir", (Bakara, 2/20) ayetinin de Allah'ın güç yetiremediği hiçbir makduru bulunmadığına, her şeyin yaratıcısı olduğuna, Allah'ın kudretinin her

⁶⁰ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 334.

⁶¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1:113.

⁶² Hammude Ğurâbe, *Ebu'l-Hasen el-Eş'arî*, (Kahire: Mektebetu Muhammed Kutup 1973), 96.

⁶³ İbn Fûrek, *Müccerredü Makâlât*, 148.

⁶⁴ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, 220; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1:114.

⁶⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 558.

⁶⁶ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 229.

⁶⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 559; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 229.

şeyi ihata ettiğine, O'nun muhdisi, faili ve halıkı olmadığı hiçbir muhdes veya mefulün mevcut olmadığına delalet ettiğini ifade etmişlerdir.⁶⁸ Ayrıca Mu'tezile'nin, 'Allah'ın bütün malumları bilen olmasına delalet eden şey, onun zatıyla âlim oluşudur' görüşünü benimsediğini belirten Eş'arî, aynı zamanda onların Allah'ın zatıyla kâdir olduğunu belirtmelerine rağmen Allah'ın kudretinin, kulların fiillerine taalluk etmediğini söylemeleri, onların zatî sıfatlar konusundaki tutarsızlıklarının bir göstergesi olarak ele alır.⁶⁹ Çünkü Mu'tezile, kulun gücü dâhilinde olan şeyler için bir takım kategoriler kabul etmiş ve bunların Allah'ın makduru oluşuna karşı çıkmıştır. Bu bakımdan Mu'tezile'nin söylediği 'Allah zatıyla kâdirdir ancak makdurun tamamına kâdir olmakla nitelendirilmez. Zira kulun gücü dâhilinde olan şeylerin Allah'ın makdurâtının dışında olduğu' şeklindeki söylemi, kendiliğinden geçersiz olur.⁷⁰

Özetle belirtmek gerekirse Eş'arîler, Allah'ın kudretinin taallukunu onun mutlaklığı üzerinden değerlendirmişlerdir. Onlar, Mu'tezile'den farklı olarak kudretin zulme de taalluk ettiğini ve zulmü yarattığını belirtirler. Bu hususta Mu'tezile ile aralarındaki en önemli düşünce ayrılığının zulmün yaratılması ile ondan sorumlu olunması arasındaki ilişkide yattığını söyleyebiliriz. Çünkü Eş'arîler, Mu'tezile'nin aksine, Allah'ın zulmü yaratmasının onun zulüm yaptığı anlamına gelmeyeceğini özellikle vurgularlar. Eş'arî düşünce-sinin bu konuda da yaratma üzerinde odaklı olması dikkat çekicidir. Ancak bunun temelinde Mu'tezilî düşünceye karşı çıkmanın en hassas tarafının 'yaratma' konusu olmasının yattığı söylenebilir.

3.3. Mutlak Kudretin Taalluku İtibariyle İlkesel Olduğunu Savunan Görüş

Mu'tezile âlimleri, Allah'ın kudretinin insanın kudretiyle mukayyet olduğunu, Eş'arî âlimleri de Allah'ın kudretinin hiçbir şeyle mukayyet olmadığını iddia etmiş ve her iki ekol de kudretin iki zıt boyutu ile hareket etmişlerdir. Ancak başlıktan da anlaşılacağı üzere bu iki ekolün aksine Mâturîdîlik, Allah'ın kudretinin mutlak olduğunu ancak bazı ilkesel yönleriyle bağımlı olduğunu belirtir. Mu'tezile'nin Allah'ın kudretini adaletiyle ve iyiliği ile sınırlaması, Eş'arîler'in Allah-insan ilişkisinde herhangi bir ilke koymadan onun kudretinin her yönüyle mutlaklığını savunmalarına karşılık Mâturîdîlik, Allah'ın kudretinin hem mutlak hem ilkesel olduğunu ifade etmiştir. Bu

⁶⁸ Eş'arî, *Kitâbu'l-Lüma'*, 88.

⁶⁹ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 115-116.

⁷⁰ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 70-71.

bakımdan bu başlık altındaki konumuzu Mâtûrîdîlik mezhebi çerçevesinde ele almaya gayret edeceğiz.

Mâtûrîdî âlimleri, “Allah her şeyin yaratıcısıdır” (Enam, 6/102) ayetinin, Allah'ın ezeli kudrete sahip olduğunu ve kudretinin bütün varlıkları kapsadığını dolayısıyla bütün yaratıklara taalluk ettiğini belirtirler. Ancak Mâtûrîdîler her ne kadar Allah'ın kudretinin âlemdeki her şeye taalluk ettiğini vurgulasalar da, Allah'ın mutlak kudretinin âleme taalluku noktasında Mu'tezilî ve Eş'arî âlimlerden ayrılmaktadırlar. Çünkü Mâtûrîdîler'e göre Allah, mutlak kudretini rastgele kullanan biri değildir. Aksine O, kudretini hikmetiyle ve ulûhiyetine yaraşan bir şekilde kullanmaktadır.⁷¹ Ancak böyle söylemleri onları Mutezileye oldukça yaklaştırmaktadır. Çünkü Nazzâm dışındaki Mutezile âlimleri Allah'ın kötülüğe kadir olduğunu fakat adalet ve hikmetinin onu yapmaya mani olduğunu söyler.

Mâtûrîdîler, Allah-âlem ilişkisini, kudret sıfatının yanında tekvin sıfatıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Onlara göre, hayat, ilim ve kudret gibi tekvin de Allah'ın ezeli olan bir sıfatıdır.⁷² Mâtûrîdîler, bu sıfatın Allah'ın zatıyla kaim olduğunu ve bu ezeli sıfatın, fiilin var olacağı vakitte âlemin bir parçasına taalluk ettiğini ifade ederler.⁷³ Tekvini; âlemin ve onun her bir parçasının var oluş vaktinde yaratılması şeklinde tanımlayan Mâtûrîdîler, tekvin, tahlik, halk, icad, ihdas, ihtira ve ibda' gibi isimlerin eş anlamlı olduğunu ve bu isimlerle 'yok olanı yokluktan varlığa çıkarmak şeklinde tek bir mananın kastedildiğini' vurgularlar.⁷⁴ Ayrıca Allah'ın ezelde kudret ve tekvin sıfatlarıyla muttasıf olmasından dolayı, tekvin sıfatının bütün fiili sıfatları kapsadığını belirtirler.⁷⁵ Bu bakımdan kudret sıfatı, bir şeyi olabilir kılan hakiki ve ezeli bir sıfat iken; tekvin ise bu olabilirler içerisinden belirli bir şeyi meydana getiren ezeli sıfattır. Bir başka anlamıyla kudret sıfatı, kader ve takdir ile alakalı olup eşyaya karakterini, hangi ölçülerle olacağını, tabiatını belirleyen ezeli sıfat iken, tekvin, meydana getirme ve uygulama ile alakalı olup olabilirler içerisinden bir şeyin bil fiil olmasını ve meydana gelmesini sağlayan sıfattır.⁷⁶ Böylelikle Mâtûrîdîler, tekvin sıfatını, tekvinin varlığına bilfiil tesiri;

⁷¹ Coşkun, *Günümüz Akaid ve Kelâm Problemleri*, 104.

⁷² Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, 78.

⁷³ İbn Kemal Paşa, *Mesâilü'l-İhtilâf Beyne'l-Eş'âirati ve'l-Mâtûrîdiyye*, thk. Saîd Abudllatîf Fuda (Ürdün: Dâru'l-Fethi li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2009), 20.

⁷⁴ Ebu'l Muîn en-Nesefî, *et-Temhîd fî Usûli'd-Dîn*, thk. Abdulhay Kabil (Kahire: Dâru's-Sekâfeti li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1987), 28; *Tabsiratu'l-Edille*, 1:494; *Kitâbu't-Tevhîd Li Kavâidi't-Tevhîd*, 188.

⁷⁵ Nesefî, *Kitâbu't-Temhîd Li Kavâidi't-Tevhîd*, 188; Abdullah, *Bâkîllânî ve Arâuhu'l-Kelâmiyye* (Bağdat: Matbaatu'l-Ümme, 1986), 482.

⁷⁶ Aydın, *İslam Düşüncesi*, 2:163.

kudret sıfatını ise imkâna taalluk etmesi açısından birbirinden ayırarak, kudret dâhilinde olan her şeyin bazen var olmayabileceğini, kudretin bir şeyin var olmasının imkânına, tekvinin ise o şeyin bizzat var olmasına taalluk ettiğini belirtirler.⁷⁷

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Mâturîdî gelenekte Allah-âlem ilişkisi tekvin sıfatı çerçevesinde ele alınmıştır. Tekvin, her şeye taalluku itibarıyla yoktan yaratma ifade eder. Bu anlamıyla Mâturîdî gelenekte, âlemde var olan her şeyin Allah tarafından sürekli yaratılması şeklinde bir düşünce-nin hâkim olduğu söylenebilir. Ancak onlar, her ne kadar âlemde var olan her şeyin Allah tarafından yaratıldığını belirtse de insan fiillerinde bir ayırım noktasına girerler ve insan fiillerinin aynı zamanda insan kudretinin yönelimine göre meydana geldiğini ifade ederler.⁷⁸ Dolayısıyla Allah'ın yaratmasının kulların tercih ve kesblerine göre olduğunu beyan ederler. Ancak onlar, Allah'ın, insana fiili yapma (azm-i müsemmem, kesb) kudretini vermiş olduğunun, fakat fiili yokluktan varlığa çıkarma kudretini vermediğinin de altını çizerler. Bir bakıma Allah, kula fiillerini yapma kudretini vermiş ancak onları kendisine muhtaç olmaktan müstağni de kılmamıştır.⁷⁹ Böylelikle Mâturîdîler, Allah'ın fiil için sağlam organları olan kimsede sürekli olarak kesintisiz fiiller yarattığını, böylece insanın ya hareket şeklinde ya da sükûn şeklinde her durumda ya hareketin ya da sükûnunun fâili olduğunu beyan ederler.⁸⁰

4. MUTLAK KUDRET'İN TAALLUK ALANININ KÖTÜLÜK PROBLEMİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mu'tezile âlimlerinin genel olarak, Allah'ın mutlak kâdir oluşunun her şeyi kapsadığını ancak âlemdeki her şeye taallukunun söz konusu olmayacağını ortaya koymaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu bakımdan kötülük probleminde delil olarak sunulmaya çalışılan Tanrı'nın mutlak kudretinin âleme taallukunun zorunluluğu da, Mu'tezilî âlimler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Onlara göre Tanrı'nın mutlak manada kâdir olması, her şeyi kapsayan yönüyle alakalıdır. Dolayısıyla ateistlerin mutlak kudreti taalluk açısından zorunlu olarak kabul etmeleri, Mu'tezilî âlimlere göre kabul edilebilir

⁷⁷ Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Akîde Risâlesi ve Şerhi*, trc. Mustafa Saim Yeprem, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 59.

⁷⁸ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, 109; Neseî, *et-Temhîd fî Usûli'd-Dîn*, 67.

⁷⁹ Semerkandî, *Cümelu Usûlu'd-Dîn*, 60.

⁸⁰ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, 112-113.

değildir. Çünkü böyle bir durum Tanrı'nın iradesine ve fail-i muhtar oluşuna engellik teşkil etmektedir.

Eşâ'ri'ler, Allah'ın kudretinin mutlak olduğunu kabul etseler de, bu kudretin âleme taallukunun, mutlak yönüyle olmadığını belirtirler. Onlar bu noktada taalluku, hâdis olan fiili sıfatlara dayandırırılar. Ancak onlar her ne kadar kudreti mahiyet yönüyle sınırlasalar da, bu kudretin kötülüğün yaratılmasına da taalluk ettiğini belirtmişlerdir. Onlar, Mu'tezile'deki insan iradesi ve nedenselliğe yönelik vurguyu mutlak kudret yönüne çevirmişlerdir. Bu anlamda onlara göre Allah, iyiden de kötüden de sorumludur. Bununla birlikte, Allah'ın insani ahlak ölçüleriyle yargılamaya tabi tutulmayacağı ve Allah'ın hikmetinin de tam olarak bilinmeyeceğini belirtirler.⁸¹ Bu bakımdan ateistlerin sormuş oldukları; mutlak iyi olan bir varlık, kötülüğü nasıl yaratır? sorusu Eş'âri'lerde ahlaki bir problem teşkil etmez. Çünkü onlara göre Allah, her yönüyle mutlak olduğu için herhangi bir sınırla kayıtlanamaz. Dolayısıyla Allah'ın mutlak iyi olması onun mutlak kudretini harekete geçirir anlayışı onu sınırlandırma ve mutlaklıktan çıkarma anlamı taşımaktadır. Özetle belirtilecek olursa; Eş'âri'ler'e göre mutlak kudret sahibi Tanrı'nın kötülüğü yaratması, kötülük probleminde ortaya konan mutlak iyi Tanrı algısı açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir.

Kötülük problemi çerçevesinde bakıldığında, Mâturîdîler'in Allah-âlem ilişkisi bağlamında ele aldıkları mutlak kudret ve tekvin sıfatı, her şeyi yaratan bir Tanrı tasavvurunu gerekli kılmaktadır. Bununla beraber bu Tanrı, her yönüyle âleme müdahil olmakta ve âlemdeki her şeyi mutlak kudret ve tekvin sıfatlarıyla yaratmaktadır. Ateistlerin sorabilecekleri "Tanrı, neden kötülükleri yaratıyor veya onlara engel olmuyor?" sorusuna kudretin insan kudretiyle sınırlandırıldığı cevabı verilebilir. Çünkü Mâturîdîler'e göre, Tanrı her ne kadar mutlak kudret ve tekvin sıfatına sahip olsa da, bu sıfatların âleme taalluku, insan kudretinin yönelimine bağlıdır. Bu anlamıyla Mâturîdîler'in de mutlak kudreti âleme taalluku bağlamında sınırlandırdıklarını görüyoruz.

SONUÇ

Mezheplerin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere kudret sıfatı, Tanrılık vasfı için vazgeçilmez bir niteliktir. Çünkü kudret sıfatı Tanrılık vasfının en ayırt edici özelliği olan fiili meydana getiren temel faktör olarak ele alınmıştır. Öyle ki mezhepler de Tanrılık vasfını, O'nun eylemlerinden yola çıkarak temellendirmeye çalışmışlardır. Bu noktadan hareketle Mu'tezile, Eş'ârî ve Mâturîdî âlimleri dilediğini yapmaya kâdir olma niteliğini, yaratıcının

⁸¹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 169-170.

olmazsa olmaz sıfatlarından saymışlardır. Bu hususta ekollerin Allah'ın, didediğini yapmaya kâdir olma niteliği konusunda ortak bir paydada buluşmalarını görüyoruz.

Bununla birlikte mezhep âlimleri, ezeli kudretin insan fiillerine taalluku bağlamında farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Allah-insan ilişkisi bağlamında Mu'tezile, Eş'arîlik ekolü ile aynı yaklaşım içerisinde Allah'a fiili sıfatlar atfederken, Mâturîdîler, Allah'ın kudretinin insan fiillerine doğrudan taallukunun olmadığını belirtmiş ve Allah-insan ilişkisini tekvin sıfatıyla temellendirerek, diğer iki mezhepten ayrılmışlardır.

Mutlak kudretin âleme taalluku, kötülük problemi çerçevesinde ele alındığında, Mu'tezile'nin aslah teorisi kapsamında mutlak iyi Tanrı perspektifinde hareket ettiğini görüyoruz. Allah'ın mutlak manada kâdir olmasının her şeye etki etmesi gibi bir durumu oluşturmayacağını söyleyen Mu'tezile, Tanrı'nın insan için faydalı olmayan bir şeyi yaratacağı anlamına gelmediği konusunda genel olarak fikir birliği içerisinde olmuştur. Bu noktada Eş'arîler'in, mutlak iyi Tanrı tasavvuru geliştirmedikleri ve Tanrı'nın âlemlerle ilişkisini sadece onun mutlak kudreti üzerinden şekillendirdikleri görülmektedir. Mâturîdîler, her ne kadar hikmetli fiil anlayışı çerçevesinde Allah'ın kudretini insanın azm ve isteğine göre sınırlandırsalar da onların her şeyin yaratılması noktasında Eş'arîler'e daha yakın bir çizgide olduklarını söyleyebiliriz. Üç ekolün bu noktadaki düşüncelerine bakıldığında kötülük problemine cevap niteliği teşkil etmesi bakımından Mu'tezile'nin geliştirmiş olduğu mutlak iyi Tanrı tasavvurunun diğer ekollerin tasavvurlarına göre daha uygun bir cevap niteliği taşımaktadır.

Mutlak kudretin âleme taalluku hususunda kötülük probleminin de odaklandığı en hassas noktanın, Allah'ın yaratabilmesi ile yaratma zorunluluğu arasındaki ilişkinin temellendirilmesi olduğunu görüyoruz. Günümüzde âlimlerin en başta cevap bulmaları gereken konunun Tanrılık ile yaratma arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğidir. Bu hususun doğru bir şekilde ele alınması halinde insanın sorumluluğu açısından cevap bekleyen birçok sorunun çözülebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Muhammed Ramazan. *Bâkılânî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye*. Bağdat: Matbaâtu'l-Ümme, 1986.
- Albayrak, Mevlüt. "İkbalde Tanrı'nın Kudreti ve Kötülük Problemi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, (2001).
- Anonim. *Hevâmiş Alâ Akîdeti'n-Nizâmîyye Li'l-İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî*. Kahire: Dâru't-Tibâati'l-Muhammediyye, 1984.

- Arslan, Hulusi. *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Arslan, Hulusi. "Mu'tezilî Düşüncece İlahi Fiil-İnsanî Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6/16(2003).
- Aydın, Ömer. *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Aydın, Salih. *İslam Düşüncesi*. Cilt. 2. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr. *el-Fark beyne'l-Fırak*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, 1995.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr. *Usûlu'd-Dîn*. thk. Ahmed Şemseddin. Lübnan: nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *el-İnsâf*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâsi, 2000.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *Kitâbu Temhîdî'l-Evâilî ve Telhîsî'd-Delâil*. thk. Şeyh İmaduddin Ahmed Haydar. Lübnan: Müessesetu'l- Kutubi's-Sekâfiyye, 1987.
- Beyhaki, Ebû Bekr Bin Huseyn. *Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sifât*. thk. Mukbil bin Hâdî el-Vâdî, Kahire: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî, 1996.
- Coşkun, İbrahim. *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2017.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Cüveynî, Eb'ul-Meâlî. *el-Akâidetü'n-Nizâmîyye fi'l-Erkânî'l-İslâmiyye*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekka. Kahire: Mektebetü'l-Külliyetü'l-Ezheriyye, 1978.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî, *Luma'u'l-Edille*. thk. Fevkiye, Huseyn Mahmûd. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1987.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî. *Kitâbu'l-İrşâd*, thk. Muhammed Yusuf Musa. Mısır: Mektebetü'l-Hancî 1950.
- Ebû Rîdde, Abdilhâdî. *Min Şuyûhi'l-Mu'tezile İbrâhim Seyyâr en-Nazzâm Ârâuhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye*. Kâhire: Dâru'n-Nedim lis'Sihâfe ve'n-Neşr ve't Tevzî', 1989.
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid. *Kutsal Metin Otorite ve Hakikat*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Kitâbu'l-Lüma' fi'Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. thk. Hammûde Ğurâbe. Beyrut: Matbaatu Mu'ine, 1955.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*. thk. Helmutt Ritter. Beyrut: Dâru'n-Neşr, 2005.
- Evkuran, Mehmet. *Ahlak Hakikat ve Kimlik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Ferhat, Semira. *Mu'cemü'l-Bâkullânî fi Kutûbihi's-Selâse*. Lübnan: el-Muessesetu'l-Cemiyye ed-Dirâse ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1991.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisad fi'l-İ'tikad*. thk. İbrahim Agâh Çubukçu, Hüseyin Atay. Ankara: Nur Yayınları, 1961.
- Hammûde Ğurâbe. *Ebû'l-Hasen el-Eş'arî*. Kahire: Mektebetu Muhammed Kutub, 1973.
- Hasker, William. *İnsanın Özgürlüğü ve Kötülük Problemi"*. Trc. Fethullah Terkan. *Ankara*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53/1 (2012).

Hume, David. Din Üstüne, çev. Mete Tuncay. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Mücerredü-Makâlati's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*. thk. Danyal Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.

İbn Kemal Paşa. *Mesâilu'l-İhtilâf beyne'l-Eş'âira ve'l-Mâturîdiyye*. thk. Saîd Abudllatîf Fûde. Ürdün: Dâru'l-Fethi li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2009.

İraki, Atf. *Aslu'l-Adl inde'l-Mu'tezile*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1993.

İsfahânî, Râğîb. *El-Mufrâdetu fi-Çarîbi'l-Kur'ân*. Cilt, 1-2. b.y.: Mektebetu-Nizâr Mustafa el-Bâz, ts. Kâdî Abdulcebbar, *Kitâbu'l-Mecmû' fi'l-Muhît bi't-Teklîf*, thk. Join Yusuf. Cilt 1. Beyrut: el-Mektebetü'l-Kâsulîkiyye, 1965.

Kâdî Abdulcebbar. *el-Muğnî fi Ebovâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. thk. Tefvîk Tavîl, Saîd Zeyd. Cilt 11. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, ts.

Kâdî Abdulcebbar. *el-Muhtasâr fi Usûli'd-Dîn*. trc. Hulusi Arslan. Malatya: Endülüs Yayınları, 2007.

Kâdî Abdulcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1997.

Kazanç, Fethi Kerim. "Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2008).

Kiriş, Nurten. "Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise". *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5(2008).

Koca, Ferhat. "Mutlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 3. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Mâturîdî, Ebû Mansur. *Akîde Risâlesi ve Şerhi*. çev. Mustafa Saim Yeprem. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Mâturîdî, Ebû Mansur. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu. Muhammed Arucî. İstanbul: Dâru's-Sâdır, Mektebetü'l-İrşâd, 2001.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *et-Tevhîd fi Usûli'd-Dîn*. thk. Abdulhay Kâbil. Kâhire: Dâru's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1987.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Bahru'l-Kelâm*. Muhammed Sâlih Fârfûr. Şam: Mektebetü Dâri'l-Fârfûr, 1995.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Kitâbu't-Tevhîd Li Kavâidi't-Tevhîd*. thk. Muhammed Cevheri. Cibullâh Hasan Ahmed. Mısır: Dâu't-Tibâa, 1986.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tabıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*. thk. Muhammed Nûr Hâmîd İsa. Cilt 1. Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyyetu li't-Turâsi, 2011.

Nisâburî Kudbeddîn el-Makrî. *el-Mucemu'l-Mevdû l'il-Mustalahâti'l-Kelâmîyye*. thk. Cafer es-Subhânî, Muhammed Yezid Fâdil. İran: Müessesetü'l-İmâm es Sâdık li't-Tahkîk ve't-Te'lîf, 1993.

Nisâburî. Ebû Saîd Abdurrahmân. *el-Ğunye fi Usûli'd-Dîn*. thk. İmâduddîn, Ahmed Haydar. Lübnan: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1987.

Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001.

Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

- Pezdevî, Ebû'l-Yusr. *Usûlu'd-Dîn*. thk. Hans Peter Lans, Ahmed Hicâzî Sakâ. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetu li't-Turâsî, 2003.
- Sâlim Mansûr, Hannân. *en-Nazzâm Arâûhu'l-Kelâmiyye ve'l-Felsefiyye*, Mısır: Câmietu Ayn Şems, 1990.
- Semerkindî, Ebû Seleme. *Cümelu Usûlu'd-Dîn*, thk. trc. Ahmet Saim Kılavuz. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1989.
- Subhî, Ahmed Mahmûd. *Fî İlmi'l-Kelâmi'l-Eş'arî*. Lübnan: Mektebetü's-Sevâdi li't-Tevzî, 1985.
- Stenger, Victor J. Başarısız Hipotez Tanr. Trc. Algan Sezgintüredi. İstanbul: Aylak Kitap, 2011.
- Şehristânî, Ebû Feth Muhammed. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Emir Ali Menha. Cilt 1. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şimşek, İsmail. *Düşünce Tarihinde Allah'ın Özgürlüğü Sorunu*. Ankara: Elis Yayınları, 2017.
- Takiyettin, Mengüşoğlu. *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Tayfur, Hamdi. *Vahyin Tarihsel Mahiyeti*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Taylan, Necip. "Din Felsefesinde Kötülük Problemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/12(1997).
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Theodise*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

